

**1 | Onze hertaalde
uitgangspunten,
waardevol juist in deze
tijd**

Onze hertaalde uitgangspunten, waardevol juist in deze tijd

door Raymond Gradus¹

1. Een toenemende vervreemding

In wat voor tijd leven we? De directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Paul Schnabel, omschrijft de eerste tien jaren van deze eeuw als 'rare jaren'.² Twee politieke moorden, twee periodes van laag- en hoogconjunctuur, vijf kabinetten van steeds wisselende samenstelling en een verlies van vertrouwen in de belangrijkste instituties van de samenleving, tot aan het koningshuis, de rechterlijke macht en de wetenschap toe. Geen enkele politieke partij -dit geldt niet in de laatste plaats voor het CDA- kan nog rekenen op een vaste, electorale achterban; vaker dan ooit wisselen kiezers van voorkeur.

De oorzaak van dit verlies van vertrouwen in de instituties van de samenleving is veelal van culturele aard. De veelbesproken individualisering heeft een gevoel van vervreemding veroorzaakt. De Canadese filosoof Charles Taylor heeft dat in *De malaise van de moderniteit* fraai geïllustreerd.³ Hij schetst hoe de moderne burger geneigd is zich terug te trekken uit het publieke domein. De burger heeft geen zin in knellende en veeleisende banden van instellingen en organisaties. Hij heeft weinig trek om jarenlang te folderen voor een politieke partij. Hij wil steeds minder voor een goede doelenorganisatie met een collectebus langs de deuren. Dat is allemaal begrijpelijk maar als mensen zich niet organiseren, kunnen zij machteloos komen te staan tegenover de krachten van staat en markt. 'Zodra de participatie afneemt, zodra de dwarsverbanden die er het voertuig van waren, wegwijnen, staat het individu alleen tegenover de machtige staat en voelt het zich, terecht, machteloos. Dat berooft de burger nog meer van zijn motivatie, en daarmee is de vicieuze cirkel rond', aldus Taylor.

Een gevoel van vervreemding is het resultaat. Letterlijk betekent 'vervreemden' dat 'vreemden' de controle overnemen. De uiterste consequentie is dat mensen zich machteloos, betekenisloos, zonder moreel anker en in geïsoleerdheid gaan gedragen. Vervreemding zie je op verschillende niveaus: institutionele vervreemding, leiderschapsvervreemding en vervreemding in de eigen leefomgeving.⁴ Bij institutionele vervreemding krijgen mensen het idee dat zij op allerlei manieren overgeleverd

1 | Met dank aan Evert Jan van Asselt, Pieter Jan Dijkman en Maarten Neuteboom voor nuttig commentaar bij de essays.

2 | Paul Schnabel, 'Geen gemakkelijke tijd', in: Pieter Jan Dijkman, Jos van Gennip en Raymond Gradus (red.), *De Balkenende-balans*, Amsterdam: Boom, Christen Democratische Verkenningen, winter 2010.

3 | Charles Taylor, *De malaise van de moderniteit*, Kampen: Kok, 1994, p.23.

4 | Govert Buijs onderscheidt in zijn essay vijf vormen van vervreemding: institutionele vervreemding, leiderschapsvervreemding, eigen leefomgeving, globalisering en politieke vervreemding. Overigens hangen de twee laatste vormen van vervreemding vaak samen met de andere vormen van vervreemding.

zijn aan doorgaans grootschalige organisaties, die zich weinig gelegen laten aan de wensen van individuele leden of klanten. Met name in het maatschappelijke middenveld is sprake van een toenemende institutionele vervreemding. Grootschalige onderwijs- en zorginstellingen zijn niet meer ‘van ons’ maar van het management, is een veelgehoorde kreet. Kwaliteitsprogramma’s en extra controle versterken deze vervreemding en hebben als consequentie dat de menselijke maat nog verder uit het oog wordt verloren.

Bij leiderschapsvervreemding doet zich het fenomeen voor dat politici de indruk wekken dat het finaal uit de hand loopt en onderschrijven zij de roep tot krachtig beleid. Als dat er vervolgens komt, kan dit beleid de gewekte verwachtingen bij veel burgers lang niet altijd waarmaken. Dit schaadt de geloofwaardigheid van de politiek en het voedt het gebrek aan vertrouwen, waardoor ‘de politiek’ zich gedwongen voelt met nog strengere maatregelen te komen. Deze vervreemding doet zich met name voor bij de vraagstukken van integratie en migratie. Maar ook op het sociaal-economische vlak kunnen we een dergelijke vervreemding constateren. Er wordt geroepen dat Nederland de overheidsfinanciën volledig uit de hand heeft laten lopen en dat Griekse toestanden zullen gaan optreden. Alhoewel voorkomen moet worden dat de rekening wordt doorgeschoven naar de volgende generatie, gaat dit beeld – ook als we een vergelijking maken met andere landen – mank.

Vvreemding kan ook betrekking hebben op je eigen leefomgeving. Met name in de zogenaamde publieke ruimte, zoals in de bus, op de straat, op het sportveld of aan het loket van een grote instelling, wordt een toenemende vervreemding geconstateerd. Mensen voelen zich onheus behandeld en velen ergeren zich aan de hufferigheid in het verkeer en op straat. Volgens velen zijn elementaire omgangsnormen geërodeerd.

2. Perspectief voor de christendemocratie

Vvreemding plaatst de christendemocratie voor een boeiende uitdaging. Wat te doen als mensen zich in toenemende mate van de politiek en haar maatschappelijke organisaties afkeren en zich in toenemende mate in hun eigen kring terugtrekken? Dit terwijl de christendemocratie een groot vertrouwen heeft in de samenleving. In onze visie komen mensen pas tot hun recht in relatie tot anderen. Op grond van een relationeel mensbeeld, aan het evangelie ontleend, gaan christendemocraten uit van een grote verantwoordelijkheid voor mensen en hun verbanden. De samenleving is geen los zand, maar mensen maken deel uit van gemeenschappen, zoals hun gezin, hun school, hun werkkring, hun vrijwilligerswerk en allerlei verenigingen. In al deze gemeenschappen worden normen en waarden overgedragen en vormen dus de leerscholen voor burgerschap: gelegenheden om je verantwoordelijkheid waar te maken.

Deze leerscholen voor burgerschap vormen de basis om de toenemende vervreemding te lijf te gaan. Immers beschavingen verschillen, maar beschaving *an*

sich is universeel. Overal op de wereld proberen vaders en moeders hun kinderen te vormen. Om ze op te voeden tot verantwoordelijke wezens, die omzien naar anderen. Maar opvoeden is weerbarstig werk. Het duurt lang en het vergt de inzet van de hele samenleving. 'It takes a village to raise a child', om Hillary Clinton te citeren. En daarna vergt het onderhoud. Zou het niet helpen wanneer een leidinggevende van een maatschappelijke organisatie bezig met risicovolle projecten en hoge bonussen herinnerd wordt aan zijn opvoeding. 'Weet je moeder eigenlijk dat je dit doet?' of: 'Kun je dit uitleggen aan je vrienden uit je oude dorp?'

Het kan soms een zwaktebod lijken om te midden van een steeds snellere en globaliserende wereld terug te grijpen op de kracht van burgerschap. En toegegeven: het gaat hier om lange baanwerk. Maar laat niemand geringschattend doen over de kracht van opvoeden en samenleven. Zeker niet wanneer we de impact ervan vergelijken met het ordenende vermogen van wetten en marktwerking. Het probleem is dat overheidsbemoeyenis, hoe gedetailleerd regelgeving ook wordt, mensen niet moreel kan vormen, zoals gezin, kerk, vereniging en school dat kunnen. 'De zachte krachten zullen zeker winnen in 't eind', schreef Henriëtte Roland Holst. De beschavende kracht van de samenleving is formidabel.

Het is onze stellige overtuiging dat wij als christendemocraten goud in handen hebben. Wie zijn ogen de kost geeft, ziet tal van inspirerende voorbeelden van de kracht van de samenleving. Consumenten worden steeds gevoeliger voor hun invloed op een betere wereld en dwingen bedrijven om aandacht te besteden aan mens en milieu. Kinderen zorgen gewoon voor hun ouders als die dat nodig hebben. Soms tegen de verdrukking in zien we een initiatief zoals de Resto VanHarte-eettafels, die als een ontmoetingsplek – in de eigen buurt – mensen in contact brengen met elkaar en met werk, scholing, sport en cultuur. De kern is: wie goed kijkt, ziet dat de gemiddelde burger gewoon zijn of haar kinderen in de waarden van verantwoordelijkheid en respect opvoedt.

3. Aansluiten bij uitdagingen

En ook als het gaat om de grote maatschappelijke uitdagingen van de toekomst kan naar onze overtuiging de christendemocratie uitkomst bieden. Een van de grote uitdagingen ligt onmiskenbaar in wat de sociaal-culturele crisis wordt genoemd. De globalisering, met ontwikkelingen als immigratie en individualisering, heeft het vertrouwen van burgers in instituties en in elkaar aangetast. Dat wantrouwen moet serieus worden genomen. De waarden waar partijen als de PVV prat op gaan, zoals leefbaarheid en veiligheid, zijn zo diep verbonden met het eigene van mensen dat ze niet genegeerd mogen worden. Tegelijk wil het CDA zich onderscheiden van partijen die opkomend wantrouwen benutten voor eigen gewin. Christendemocraten gaan uit van een samenleving die gebaseerd is op vertrouwen, op het vertrouwen dat mensen hun verantwoordelijkheid nemen waarvoor ze ook de ruimte krijgen.

In een vitale samenleving wordt voortdurend gezocht naar het evenwicht tussen waardediversiteit en individuele ontplooiing enerzijds en een zekere culturele eigenheid en samenhang anderzijds. Noties als pluriformiteit en diversiteit zijn altijd nauw verbonden geweest met het christendemocratische gedachtegoed. Het te eenzijdig leggen van de klemtoon op de nationale identiteit onttrekt de waarde van diversiteit aan het oog en leidt tot desintegratie. Het aanvaarden van diversiteit is het geheim van een bloeiende en succesvolle samenleving. Intolerantie leidt daarentegen tot verval en sociale versplintering.⁵ Tegelijk blijft het noodzakelijk om voortdurend met elkaar in dialoog te zijn over de gedeelde waarden van de Nederlandse burgers. Deze uitdagingen kunnen niet worden aangepakt zonder een verantwoordelijk middenveld en verantwoordelijke burgers.

Een tweede grote uitdaging ligt in de sociaal-economische crisis: de houdbaarheid van de overheidsfinanciën en de arrangementen van de verzorgingsstaat. Van de politiek mag worden verwacht dat zij op een consistente en betrouwbare wijze de overheidsfinanciën gezond maakt en houdt. Om te zorgen dat de nationale schuld niet verder groeit en onbeheersbaar wordt, is ten minste een sluitende begroting nodig. Het is immers evident dat de overheidsschuld niet eindeloos kan blijven stijgen. Afbouw is ook noodzakelijk omdat we de rekening niet willen doorschuiven naar de volgende generaties. De overheidsfinanciën vormen geen doel op zich, maar een gezond financieel beleid van de overheid is een voorwaarde voor een goed functionerende maatschappij, waarin mensen solidair en onderling verbonden met elkaar samenleven en waarin toekomstgericht wordt gewerkt en geïnvesteerd. Overheidsfinanciën die uit het lood slaan, zetten de solidariteit onder druk.

We ontkomen er dus niet aan om bij de collectieve uitgaven keuzen te maken. Het is daarbij van het grootste belang om verbindingen te maken naar andere opgaven. Onmiskenbaar zal de komende jaren de vergrijzing toeslaan en lijken we handen aan het bed tekort te komen. Dus: hoe maken we mensen wendbaar en weerbaar in een vergrijzende arbeidsmarkt? Hoe zorgen we ervoor dat mensen hun verantwoordelijkheid kunnen waarmaken? Daarbij zal de overheid onmiskenbaar een stap terug moeten doen. De overheid kan in deze tijd haar legitimiteit niet meer alleen ontlenen aan het waarborgen van de voorzieningen van de verzorgingsstaat. Bij deze rol past een kleine en slagvaardige overheid, die de samenleving ondersteunt en zich beperkt tot essentiële taken. Daarbij is uiteraard essentieel dat collectieve basisvoorzieningen voor iedereen toegankelijk blijven.

Een derde grote uitdaging ligt op het terrein van duurzaamheid en de overgang naar een duurzame economie, een thema dat zowel morele als economische componenten in zich heeft. Door de wereldwijde financiële crisis lijkt het belang van een duurzame economie wat op de achtergrond geraakt. Deze financiële crisis staat echter niet op zichzelf. Zo zijn de prijzen voor voedsel, olie en andere grondstoffen voorafgaand aan deze crisis sterk gestegen. Door de tijdelijke terugval in de vraag zijn

5 | Amy Chua, *Wereldrijk voor een dag. Over de opkomst en ondergang van hypermachten*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2009, pp. 24-25 en 388-389.

deze voedsel- en oliecrisis weer op de achtergrond geraakt, maar het blijft essentieel om een en ander in samenhang te bezien. Steevast gaan immers achter deze crises keuzes en handelingen schuil waarin de verantwoordelijkheid voor de ander is miskend. Volgens Lans Bovenberg en Herman Wijffels overvragen we de aarde in meer dan één opzicht en is dát in de eerste plaats de oorzaak van de crises.⁶ In feite vindt op vele terreinen een vorm van overkreditering plaats. De grootste uitdaging zal zijn om te komen tot een duurzame economische groei en een klimaatbestendig beleid. In een christendemocratische visie moeten overheid, bedrijfsleven en samenleving elkaar versterken op basis van gelijkwaardigheid, en niet vanuit een sterke afhankelijkheidsrelatie. De innovatieve kracht van het bedrijfsleven en de samenleving moet veel meer benut worden om het duurzaamheidsprobleem te lijf te gaan.

4. Terug naar onze uitgangspunten

Hoe kunnen onze uitgangspunten behulpzaam zijn bij het vinden van de oplossingen voor de grote uitdagingen vandaag de dag en zouden we niet moeten komen tot een andere invulling van onze kernbegrippen gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit, rentmeesterschap en publieke gerechtigheid? Vier christendemocraten hebben over deze vraag een essay geschreven. De tijden veranderen, en daarmee verandert ook de taal. De vier kernbegrippen van het CDA hebben een andere betekenis en gevoelswaarde dan dertig jaar geleden, toen het CDA werd opgericht. Bezieling voor de christendemocratie wint aan kracht door een passende, dragende taal. Dat betekent dat we ons voortdurend moeten afvragen: wat betekenen de kernbegrippen, welke invulling geven wij eraan?

Govert Buijs ziet het nader duiden van het begrip gespreide verantwoordelijkheid als een element van de therapie tegen de vervreemding zoals hiervoor aangegeven. Hij bepleit een actievere invulling van het begrip 'gespreide verantwoordelijkheid' en stelt voor om voortaan te spreken over 'participerende verantwoordelijkheid.' Buijs raakt daarmee de kern van de christendemocratie. Mensen zijn ieder als uniek persoon geschapen, tegelijk hebben ze elkaar nodig tot steun en verantwoordelijkheid. Het geeft dan ook een wezenlijke onderscheid aan met het liberale gedachtegoed. 'Gespreide verantwoordelijkheid' mag dan ook niet, zoals soms in de liberale traditie, worden vereenzelvigd met een beperkte, egocentrische behartiging van het eigen belang. Dit in de rotsvaste overtuiging dat de toekomst niet de uitkomst is van eigenbelang, concurrentie, belangentegenstelling, maar van samenwerking, betrokkenheid, zorg en verantwoord beheer van wat ons is toevertrouwd.

Jan Jacob van Dijk geeft aan dat solidariteit noodzakelijk is om de samenhang binnen een gemeenschap te waarborgen. Hij constateert dat de opdracht tot

6 | Lans Bovenberg en Herman Wijffels, 'Diagnose, vernieuwing en hoop voor een cultuur in crisis'. In: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *Voorbij de crisis*, Amsterdam: Boom, Christen Democratische Verkenningen, winter 2009.

solidariteit is verschoven van burgers en hun maatschappelijke organisaties naar de overheid. Uiteraard moet de overheid uit het oogpunt van gerechtigheid zorg dragen voor een goed vangnet voor kwetsbare groepen. Het daartoe beperken zou echter een enorme verarming betekenen. Solidariteit moet niet alleen georganiseerd worden door publieke structuren die als anoniem worden ervaren, maar zou vooral moeten ontstaan als een zaak van sociale menselijke verhoudingen. Meedoen in de samenleving en zoveel mogelijk je persoonlijke verantwoordelijkheid dragen is heilzaam voor jezelf en anderen en dat moet het uitgangspunt zijn van solidariteit. Het is essentieel dat de mensen daartoe in hun kracht worden gezet.

Ook rentmeesterschap in al haar facetten is een dragend principe van de christendemocratie, toch is het, zo constateert Peter van Wijmen, moeilijk om ideaal en praktijk – zeker als het gaat om ecologisch en sociaal rentmeesterschap – met elkaar in evenwicht te brengen. In een politiek die vooral geïnteresseerd lijkt te zijn in de korte termijn en de krantenkoppen van de volgende dag, lijkt rentmeesterschap het kind van de rekening te worden⁷. Maar juist als het gaat om rentmeesterschap is het voor ons als christendemocraten van groot belang om de werkelijkheid van alledag niet te laten prevaleren en de waarden meer voorop te zetten, ook omdat natuur en landschap bij uitstek gemeenschapswaarden zijn. Lonkend is het perspectief waarin gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap elkaar versterken. Wie zijn ogen de kost geeft, ziet tal van inspirerende voorbeelden. Sinds het mogelijk is om onderscheid te maken tussen goed en fout hout, tussen ‘biologisch’, ‘fair trade’ en ‘gewoon’ voedsel, tussen groene en grijze stroom, wordt het voor individuele burgers mogelijk om hun verantwoordelijkheid te nemen en voor ondernemers om duurzaam te innoveren. De overheid kan dit bevorderen door meer ruimte te creëren voor burgers en hun initiatieven.

Sophie van Bijsterveld roept op tot meer bescheidenheid en oplossingsgerichtheid bij de notie van publieke gerechtigheid. Volgens haar heeft de overheid het wantrouwen in samenwerkingsrelaties te vaak in de hand gewerkt door niet tussen maar boven de mensen te gaan staan. In een christendemocratische visie op publieke gerechtigheid heeft de overheid nog een andere rol. De overheid moet regels en wetten handhaven. Geconfronteerd met het verlies van vertrouwen in de belangrijkste instituties van de samenleving, tot aan het koningshuis en de rechterlijke macht toe, zien we dat de legitimiteit daarvan ook onder druk komt te staan. De christendemocratie moet echter pal staan voor de instituties van de rechtstaat. Knagen daaraan - wat vaak wordt ingegeven door populistische motieven - betekent knagen aan de wortels van het vredig samenleven. Dit vraagt, zoals Sophie van Bijsterveld dat in haar essay over publieke gerechtigheid stelt, eveneens een zelfverzekerde en betrouwbare overheid.

Mensen en hun gemeenschappen weer in hun kracht zetten, dat vormt zonder enige twijfel de rode draad tussen de essays. De afgelopen jaren is de participatie

7 | Zie in dit verband ook Kees van der Kooij, ‘Politici schuwen het grote verhaal’ in: Trouw, februari 2011, p. 76

WAARDEVAST. OVER DE UITGANGSPUNTEN VAN HET CDA.

van burgers in maatschappelijke organisaties en het publieke domein afgenomen. In veel situaties voelt het individu zich alleen tegenover de machtige staat en vreemd in een anonieme markt. Er moet veel gebeuren. En dat kan ook. We hebben in het verleden voor grotere uitdagingen gestaan. Maar dan moeten we het als burger hebben over wat we willen, wat er gedaan moet worden en wat daarvoor nodig is, niet over wat we niet willen, wat niet kan of wat anderen eerst allemaal moeten doen. In het verleden kwamen we uit vergelijkbare problemen, door tijdig te beslissen en de schouders eronder te zetten door samen een school op te bouwen en door een buurt leefbaar te maken. De oplossing van de vragen en problemen waar we voor staan, vergt politieke wil en bereidheid om tot oplossingen te komen. Mensen die participeren, ondernemers die innoveren, leraren die kinderen vormen, een kind dat zijn ouders opzoekt in een verpleeghuis en een bescheiden én zelfverzekerde overheid die doet wat hij moet doen. Dan zijn we bij de kern van wat de christendemocratie bindt. Niet de overheid of de markt, maar mensen en hun verbanden vormen de kracht van die samenleving.